

Sanna Karkulehto

Kaikkea voi myydä Kaupallinen seksi, väkivalta ja heteroseksuaalisuus Sofi Oksasen *Baby Janessa* ja Essi Henrikssonin *Ilmestyksessä*

”Tämä kauppa, minkä teen, on kaikin puolin edullinen”, toteaa Hilda Husso naimisiinmenostaan Maria Jotunin (1974, 103) *Kun on tunteet* -novellikokoelmassa vuodelta 1913. Jotunin 1900-luvun alun tuotannon naisia yhdistää se, että he joutuvat käymään kauppaa ruumiillaan ja tunteillaan. ”Elämän taistelussa selvittääkseen naisille ei näytä löytyvän muuta vaihtoehtoa kuin välineellistä oma ruumiinsa ja henkiset kykynsä ja myydä ne eniten tarjoavalle. Naiset siis vievät äärimmilleen liberalistisen ja kapitalistisen yhteiskunnan hyötyarvot”, kirjoittaa Jotunin naisista Lea Rojola (1999, 161–162).

Samoilla sanoilla voidaan kuvailla sata vuotta myöhemmin Sofi Oksasen *Baby Jane* (2005) ja Essi Henrikssonin *Ilmestys* (2007) -teosten naisten käymää elämäntaistelua nykykulttuurissa. *Baby Janen* ja *Ilmestyksen* naiset eivät tee enää perinteisiä heteroseksuaalisia naimakauppoja, mutta hekin välineellistävät ruumiinsa ja tunteensa, joskin hieman toisenlaisessa heteroseksuaalisessa kaupankäynnissä, joka voidaan nimetä yleisesti seksityöksi (Kontula 2008, 34–37). Heidän tekemässään seksityössä on kyse oman ruumiin ja henkisten kykyjen myymisestä sekä hyödyntämisestä liberalismiin ja kapitalismiin leimaamassa yhteiskunnassa. *Baby Janessa* ja *Ilmestyksessä* esitetty bisnes ei kuitenkaan rajoitu pelkästään seksityöhön ja -liiketoimintaan, vaan ne jatkavat kaupankäynnin kuvaustaan – Jotunin jalanjäljissä – heteroseksuaalisen parisuhteen esityksiin.

Sekä *Baby Janessa* että *Ilmestyksessä* naisten tekemän seksityön tai seksuaalisen kaupankäynnin mahdollistavana yhteiskunnallisena järjestelmänä toimii, aivan kuten Jotunin 1900-luvun alun raadollisesti esittämissä naimakaupoissakin, yhteiskunnan heteronormatiivisuus, joka jo lähtökohtaisesti asettaa naisten ja miesten väliset suhteet epätasa-arvoisiksi valtasuhteiksi (Butler 1995, 27, 31; Hennessy 2000, 100–101).¹ Suhteiden valta-asetelmien vertauskuvaksi, mutta myös konkreettiseksi toimeenpanijaksi, muodostuu teoksissa raha. Taloudellinen valta tarkoittaa niissä sukupuolitettua ja heteroseksuaalista valtaa, ja alistaessaan sekä välineellistäessään naisten ruumiit ja tunteet tämä taloudellinen, sukupuolitettu ja heteroseksuaalinen valtajärjestelmä kytkeytyy myös väkivaltaan. Tutkin tässä artikkelissa näitä Oksasen *Baby Jane* ja Henrikssonin *Ilmestys*-teoksissa esitettyjä taloudellisen, sukupuolitettun ja

seksuaalisen vallan sekä väkivallan ilmentymiä ja suhteita. Tarkastelen siis teoksessa esiintyviä kaupallisen, välineellistetyn seksin, vallan ja väkivallan representaatioita sekä niiden ja heteroseksuaalisuuden, heteroseksuaalisen parisuhteen ja yhteiskunnan heteronormatiivisuuden välille rakentuvaa yhteyttä. Lisäksi tutkin niiden kaikkien tuottamia sukupuolen ja seksuaalisuuden merkityksiä myöhäiskapitalistisessa kulttuurissa.²

Seksityötä vapaasta tahdosta – rahaan

Baby Jane ja *Ilmestys* on julkaistu kahden vuoden välein, *Baby Jane* vuonna 2005 ja *Ilmestys* 2007. Sen lisäksi, että niitä yhdistää suhteellisen läheinen julkaisuajankohta sekä yhteinen aihe, kaupallinen, kulutuskeskeinen ja tavaraistunut seksi, niitä yhdistää päähenkilöiden seksuaalisuus. Molemmat teokset kertovat lesboparista, jonka elämään seksibisnes tunkeutuu: *Baby Janessa* pariskunta alkaa toteuttaa yhdessä innovatiivisella seksiliiketoimintaideallaan miesten seksuaalifantasioita. *Ilmestyksessä* pariskunnasta toinen alkaa hankkia rahaa prostituutiolla.

Selkeänä seksityöhön ryhtymisen motiivina on molemmissa teoksissa raha ja sen puute. *Baby Janen* pariskunta päättää aloittaa puhelinseksin ja käytettyjen alusvaatteiden markkinoinnin ja myynnin miehille, koska maksamattomien laskujen määrä kasvaa kasvamistaan. *Ilmestyksen* toinen päähenkilö, ammattitanssija ja tanssinopettaja Sanja, taas tarvitsee kipeästi rahaa polvileikkausta varten.

Rahaa ei kerry tarpeeksi. Tili tuntuu hupenevan arkeen, vaikka jolkotan tanssintunnilta toiselle kuin pahainen rakki. [---] Vaikka söisin pelkkää ilmaa, en saisi pankin tietokoneita huijattua. Summa on tähtitieteellinen. Se on käsittämätön. Ja minun on pakko saada se. Polvi on pakko leikata. (I, 101.)

... voisiko se onnistua? Onko meillä vaihtoehtoja? / Piki sai lääkkeensä maksusitoumuksella apteekista, mutta minulle sellaista ei ollut myönnetty. En kertonut Pikille, että lääkkeeni olivat loppuneet, ettei hän huolestuisi. Minulla ei ollut rahaa ostaa uusia. Piki oli puhunut diakonin maksamaan puhelinlaskunsa, mutta minun tilanteeni oli tietenkin toinen, joten pistin laskut suoraan roskiin. Piki piilotteli minulta muita maksamattomia laskuja, näin sen kyllä, mutta en sanonut mitään, sillä mitä minä olisin voinut asialle tehdä. (B, 38.)

Suhteellisen alhainen taloudellinen, yhteiskunnalliseen luokkaan sidoksissa oleva asema on elimellinen osa *Ilmestyksen* ja *Baby Janen* henkilöiden elämää. Tanssija Sanja, jonka tyttöystävä Johanna on humanistiopiskelija, ei pysty rahoittamaan omilla eikä pariskunnan yhteisilläkään varoilla ylimääräisiä polvileikkauskuluja. Johanna yrittää rahoittaa kasvavia menoja opintolainalla ja menemällä töihin mainoskirjeitä postittavaan yritykseen. *Baby Janen* kertojalla ja Pikillä ei näyttäisi olevan edes mitään erityistä koulutusta, ja vaikka heillä sellainen olisikin, heidän elämäntapansa sekä sairautensa, masennus ja paniikkihäiriö, rajoittavat normaalin työnteon mahdollisuuksia. Näin

taloudellinen ahdinko, ellei suoranainen pakko, toimii heidän seksityönsä aloittamisen vahvimpana motiivina. Anna Kontula (2008, 223–224) esittää tutkimuksessaan suomalaisista seksityöläisistä hieman paradoksaalisesti, että taloudellinen pakko ei aja ketään Suomessa seksityöhön, mutta siitä huolimatta raha toimii seksityön aloittamisen yleisimpänä motiivina. Kontulan mukaan useat seksiä ammatikseen myyvät ovat valinneet seksityöläisyyden ”omasta tahdostaan tai ainakin ilman nimettävissä olevaa pakkoa”. Hänen mielestään suomalaisessa seksityössä on enemmän kysymys siihen päätyvien halusta elää vapaasti parhaaksi katsomallaan tavalla kuin esimerkiksi taloudellisesta pakosta – joskin yleisin syy seksityön aloittamiseen on siis edelleen raha. Lisäksi Kontula puhuu seksityöläisten omaan, vapaaseen tahtoon vedoten heidän uhriuttamisensa sijaan heidän toimijuudestaan. (Kontula 2008, 13–14, 183–187, 223.)

Samaan tapaan *Baby Janen* kertojalle ja Pikille sekä *Ilmestyksen* Sanjalle seksityö näyttäytyy alkuun lähinnä nopeimpana ja helpoimpana, heidän elämäänsä mahdollisimman vähän rajoittavana tai rasittavana tilaisuutena hankkia rahaa, ja idea seksityöstä lähtee heiltä itseltään. Teosten naisten päät täyttää ajatus siitä, että seksiä on helppoa ja vaivatonta myydä, sillä sitä halutaan ja tarvitaan aina. Molemmissa teoksissa osallistuminen seksibisnekseen esitetään yllättävän – vaikkakin lopulta näennäisen – kevyesti: seksiammattiin siirtyminen ja sen harjoittaminen luonnistuvat naisilta varsin helposti. Vaikka raha toimii heille seksityön aloittamisen motiivina, se tapahtuu Kontulan todentamaan tyyliin paradoksaalisesti heidän omasta, vapaasta tahdostaan.

Mikä menee aina kaupaksi, mistä on aina pula? / Seksistä ja huumeista. / Diilata Piki ei enää halunnut. / Jäljelle jäi seksi. [---] [Y]hdessä olemme se jummalainen Susanna Päiväperho, jonka nimi tulee Buñuelin elokuvasta ja pikkuhousut Seppälästä. *Mies. 25-vuotias kiihkeä nainen on ottanut itsestään kuvia pelkät stringit päällä. Jos kiinnostaa, ota yhteyttä.* / Niin Pikin ääni alkoi kilistä meille rahaa. (B, 33–34.)

Teen päätöksen äkkiväärästi. Istun sirisevien loisteputkien alla kirjaston tietokoneella ja katselen tyhjää postilaatikkoo. Selaan keskustelupalstan viestejä. Päiväkahvisuoraa. Hauskanpitoa. Hellyyttä. Kaikkea saisi jos maksaisi. Kaikkea voi myydä. Miksen minäkin siis? Vatsaani kouristaa, mutta minuutin ropina näppäimistöllä riittää. Tarjous on palstalla ja pysyy. (I, 108.)

Raha näyttölee naisten toiminnassa alusta alkaen suurta roolia, mikä tekee siitä arvon sinänsä: rahavirtojen suuruutta lasketaan, tuloja ja menoja arvioidaan, rahan käytöstä haaveillaan ja sitä suunnitellaan etukäteen. Rahan kuluttamisella ja kulutushyödykkeiden ostamisella rakennetaan tavarakylläistä ja taloudellisesti turvallista, suorastaan huoletonta tulevaisuutta, mitä tekevät varsinkin *Baby Janen* minäkertoja ja hänen tyttöystävänsä Piki:

Laskimme, että saisimme puolet voittoa. Puhelinlaskut vähennettäisiin aluksi kaikista tuloista, sitten muut menot, postituskulut, paketoitvälälineet, minigrip-pussit ja raakamateriaali, kuten itse pikkuhousut. Voitot pistettäisiin puoliksi. / Taloudellisen tilanteen kohentumismahdollisuus vaikutti mielialaamme kuin shampanja. / Uusi talvitakki Pikille. Ja uudet talvikäyttöön sopivat kengät. / Ruokaa! / Minun puhelimeni auki jälleen. Ja eroon lainauskielloista ja sakoista. / Rommia! / Pikille stereot ja videot ja uutta musiikkia! / Pikkusikareita! (B, 42.)

Baby Janen kertojalle ja Pikille työskentely seksibisneksessä helpottaa heidän taloudellista ahdinkoaan. Haaveileminen vaikuttaa heidän mielialaansa ”kuin shampanja”. He ovat rahan suhteen määrätietoisia ja laskelmoivia, mikä osoittaa Kontulan (2008, 14) määrittelemään seksityöläisyyteen kuuluvaa omaa tahtoa ja toimijuutta. *Ilmestyksen* Sanja vaikuttaa vielä määrätietoisemmalta ja laskelmoivammalta. Sanja onkin se, toisin kuin *Baby Janen* kertoja ja Piki, joka uhraa alusta alkaen seksibisnekselle mielensä lisäksi myös ruumiinsa. Raha kuitenkin paikkaa sekä ruumiin että mielen kolhuja. Liisa Steinby (2008, 39) on kirjoittanut Georg Simmelin *Rahan filosofaa* (*Philosophie des Geldes*, 1900) soveltaen siitä, miten nykyisessä jälkikapitalistisessa markkinataloudessa rahallinen vaihdettavuus on tunkeutunut kaikkeen inhimilliseen toimintaan ja ihmissuhteisiin. *Ilmestyksessä* rahasta muodostuukin Sanjan subjektiivisuuden esineellistävä abstraktio, mikä edistää minuuden mieltämistä tuotteena ja häivyttää alleen ajatuksen siitä, että myytävänä tuotteena toimii minä itse. ”Ajattelen rahaa”, Sanja toteaa kuvaillessaan seksin ja oman ruumiinsa kaupankäyntitilannetta. ”Ajattelen seteleitä yöpöydän mahongintummalla kiiltävällä pinnalla. Vihreitä seteleitä. / Sanon nelinumeroisen summan”, hän jatkaa ja lausuu: ”Se on *minun* hintani.” (I, 109–110, kurs. SK.) Rahan suoma subjektiivisuuden tuotteistuminen ja minuuden häivyttäminen häivyttävät samalla kuitenkin näkyvistä seksityöläisyyteen liitetyn toimijuuden ja vapaan tahdon ajatuksen. Niiden sijaan raha korostaa vain Sanjan objektiasemaa.

Myös seksuaalisuudesta on tullut Sanjalle inhimillisen ja subjektiivisesti koetun halun, nautinnon tai toiminnan (Foucault 1998, esim. 110; Hennessy 2000, 195–197) sijaan ”tapahtuma”, jota voi tarkkailla ikään kuin ulkopuolisena. Merja Laitinen (2004, 198) on seksuaalista hyväksikäyttöä tutkiessaan osoittanut itsensä sulkemisen tilanteiden ulkopuolelle toimivan yhtenä hyväksikäytöstä selviämisen strategiana. Näin ajateltuna toimijuuden mahdollisuudet ja vapaan tahdon idea pakenevat seksityön määrittelyä entisestään. Sanja poistaa ”tapahtumaksi” nimeämänsä seksiaktin mielestään siirtämällä näkyvistä siitä muistuttavan kondomin ja suihkuttamalla ”tapahtuman jäljet pissan sekaan vessanpönttöön”. Lopullisesti aktin poistaa mielestä raha:

Mies päästää korahduksen saadessaan. Otan sen vastaan katsetta kääntämättä ja nousen limaiseksi käyneeltä vatsalta. Napsautan kondomin irti ja pudotan vessan kannelliseen roskikseen. Suihkutan käsisuihkulla tapahtuman jäljet pissan sekaan vessanpönttöön. - - Taitan setelit ja sujautan laukun sisältäskuun.

Pidän salaista käteiskassaa kellarikomeron perällä kenkälaatikossa. Sinne on kertynyt jo pino seteleitä, joita en voi tallettaa tilille ilman epäilyksiä. Kuka nykyisin enää kantaa mukanaan ryytisiä, hapertuneita seteleitä? (I, 181.)

Teoksista on luettavissa subjektiuden ja toimijuuden häviämiseen sekä ruumiin ja seksuaalisuuden esineellistymiseen liittyvän suhteen korostumista. Silti niissä ei juurikaan tapaa ajatuksia seksin myymisen vaikeudesta tai sen tuottamista paineista, mahdollisesta inhosta tai ahdistuksesta. Jälleen ajatus seksityöstä vapaana ammatillisena valintana korostuu, ja ongelmat näyttäytyvät toisenlaisina: *Ilmestyksen* Sanjalle käteisen rahan, fyysisten vihreiden ja hapertuneiden setelien, ongelma nykyisessä pankki- ja luottokorttien maailmassa näyttää olevan suurempi kuin orgasmejaan korahtelevat vieraat miehet ja näiden limaiset vatsat. *Baby Janen* naisten suhtautuminen seksityöhön on vielä kevyempää: asiakkaiden toiveita hämmästellään, niillä vitsailaan ja niistä laskeetaan jatkuvasti leikkiä. Heillekin rahan hallinta ja liikkeet muodostuvat alkuun hankalimmaksi pulmaksi:

Ensimmäiseksi ja viimeiseksi perustavaksi ongelmaksi muodostui poste restante. Se oli ainoa osoite, jonka siihen hätään keksimme, koska emme halunneet antaa omaamme, nimistämme nyt puhumattakaan. / Hämmästyttävää kyllä, suurin osa tilaajista sanoi olevansa valmis lähettämään rahat käteisenä poste restanteen, samoin osoitteet, joiden mukaan ilmoitimme toimittavamme tuotteet. / Kävin joka päivä postissa tarkistamassa Susannalle mahdollisesti tulleet kirjeet. / Saimme niitä vain kaksi. Rahaa kuorista löytyi 800 markkaa, mutta silti, vain kaksi. Tilaajia oli ollut moninkertaisesti. / Shampanja laski päästämme nopeasti. (B, 43.)

Rahaliikenteen hallinta ratkaistaan vuokraamalla homoystävän pankkitili ”Susanna Päiväperhon” käyttöön. *Baby Janen* kertojan ja Pikin ”ensimmäiseksi ja viimeiseksi perustavaksi ongelmaksi” muodostunut rahan kotiuttaminen on hoideltu. Jotain muutakin on pinnan alta silti havaittavissa. Tämä ”jotain” tulee ilmi lähinnä lakonisissa sivuhuomautuksissa. ”Me elimme sillä muutaman vuoden hyvin, eläisimme vieläkin, ellei järjestelymme näennäisestä keveydestään huolimatta olisi rasittanut meitä liikaa”, toteaa *Baby Janen* minäkertoja. (B, 34.)

Jatkossa subjektiuden esineellistyminen alkaakin muodostua ongelmaksi. *Baby Janen* kertoja alkaa vähitellen kokea, että hänen päivänsä täytyvät pelkämästä miesten seksuaalisia tarpeita palvelevasta toiminnasta. Hän etsii asiakkaitaan varten herkeämättä mitä eriskummallisinta esineistöä, kuten vaikkapa suukapuloiksi 1970- ja 1980-lukulaisia terveystiteitä, ja pitää alati yllään alusvaatteita tai sukkahousuja, jotka täytyy toimittaa asiakkaille käytettyinä.

Päivästä toiseen - - vaihdoin pikkuhousuja ja sukkahousuja. Enkä käynyt suihkussa, jotta saisin mahdollisimman paljon tuotetuksi likapyykkiä Susannan asiakkaille. [---] Heti kun Piki ilmoitti uudesta tilauksesta, saatoinkin käydä tuotteen kimppuun. [---] Aloin kaivata jotain, mitä en tiennyt, että ihminen voi kaivata: omia alusvaatteita. (B, 156.)

Baby Janen kertojasta tulee eräänlainen miesasiakkaiden seksuaalisia haluja toteuttava ja tyydyttävä kone, jonka haaveeksi muodostuvat omat alusvaatteet – kokemus siitä, että hallitsee jotain vain itselle kuuluvaa. Myös Piki on tilanteesta ahdistunut: ”Mun pitää kuulla jonkun muunkin ääntä kuin noiden äijien. Tunti tunnin perään, päivä päivän perään samaa läähätystä. [---] Mä en jaksa.” (B, 157–158.) Oma vapaa tahto alkaakin muodostua teoksessa muiden tahdoksi. *Baby Jane* osoittaa huomattavan korostuneesti, että liberalistisesta ajattelusta kumpuava vapaan tahdon ideologia ja uusliberalistinen markkinatalous eivät yhdistelmänä sovi ainakaan taloudellisesti heikoilla oleville, varattomille naisille, sillä se heikentää heidän toimijuutensa mahdollisuuksia, esineellistää heidät ja samalla oikeuttaa heidän esineellistämisensä (vrt. Hennessy 2000, 198–202; Kontula 2008, 37).

Vaikka kummassakaan teoksessa seksibisnekseen ryhtymisessä ei näytä alkuun olevan kyse mistään nimettävissä olevasta pakkotilanteesta tai pakottajasta vaan henkilöiden omasta vapaasta tahdosta – heidän halustaan ja tarpeestaan saada rahaa – tari-
noiden edetessä ajatus liberalismiin mukaisesta vapaan tahdon ihanteesta näennäistyy. Pelkästään rahanpuutteen ajama pakkotilanne kyseenalaistaa vapaan tahdon ajatusta osaltaan jo tilanteen alussa (vrt. Kontula 2008, 186) – puhumattakaan vapaan tahdon ajatuksen problemaattisuudesta suhteessa esimerkiksi heteronormatiivisuuden käsitteeseen sekä Foucault’n seksuaalisuuden historiaa ja Butlerin sukupuolen performatiivisuutta tarkasteleviin teoretisointeihin. Foucault’laisen ja butlerilaisen ajattelun mukaisesti sukupuoli ja seksuaalisuus perustuvat identiteettikonstruktioiden pitkälti *pakonomaisesti* toistettuihin, kulttuurisesti hyväksytyihin ja ritualisoituihin akteihin, joissa erinäiset sukupuolitettut ja seksuaalisiksi tulkitut teot, eleet ja ilmaisut rakentavat vaikutelman sisäisestä, ”luonnollisesta” sukupuolen ja seksuaalisuuden olemuksesta ja ytimestä. (Bristow 1997, 210; Oksala 1997, 178; Butler 1990, 33, 140; ks. myös x–xi.) Tässä valossa seksityötä olisi vaikea tulkita pelkästään vapaaseen tahtoon perustuvaksi subjektin yksilölliseksi valinnaksi.

”[O]udon suuri palkkiolupaus oli ansa.” Väkivalta osana kaupallista seksityötä

Ilmestyksen Sanja pohtii heti ensimmäisen seksityökeikkansa jälkeen pimeän puiston läpi kävellessään naiseen kohdistuvaa seksuaalista väkivaltaa ja sen ainaisesta uhasta syntyvää pelkoa sekä pelon maantiedettä³:

Olisipa ironista jos joku nyt lähtisi seuraamaan minua pimeän puiston läpi ja yrittäisi raiskata minut. / Hedelmä on jo väkivaltaisesti halkaistu. [---] Silti pelko iskee sääreini kävellessäni rohisevaa puistotietä. Pelko herpaannuttaa sääret ja hidastaa askelta. [---] Jos joku haluaa vain näyttää voimantuntonsa ja esitellä miehuuttansa tässä pimeän turvin ja pimeän suomin oikeuksin. Raivostuttaa, että pelko valtaa minut näin ja estää liikkumasta. (I, 126–127.)

Sanja pohtii siis pimeällä puistotiellä maskuliinista valtaa ja väkivaltaa, ja väistävästi ne yhdistyvät teoksen kontekstissa maskuliiniseen valtaan tavaraistaa naisen ruumis ostettavaksi ja myytäväksi esineeksi tai tuotteeksi. Teos viestii, että sukupuolitetun ja seksuaalisen vallan ja väkivallan muodot ovat yhteydessä heteroseksuaalisuuteen ja että matka sukupuolitetusta ja heteroseksuaalisesta, epätasapainossa olevasta vallasta väkivaltaan on huomattavan lyhyt.

Väkivalta astuukin sekä *Baby Janessa* että *Ilmestyksessä* henkisen pelon lisäksi kuvioihin mukaan myös fyysisesti. Molemmissa teoksissa päädytään lopulta rajuun väkivallan tekoon, ja molemmat teot ovat omalla tavallaan seurausta heteroseksuaalisuudesta tai heteroseksistä. *Ilmestyksen* Sanjan pahoinpitelee miespuolinen, suuseksiä tilannut asiakas.

[S]e tarttuu tukkaani ja painaa polveni graniittilattiaan väkivaltaisesti. Sihaus vain ja sen kädessä on puukko, sellainen mustavartinen ja taivaankiiltävä. [---] [K]uvittelin hoitelevani vain nopean suihinoton. Kuvittelin käveleväni suupieltä pyyhkäistyäni läheisen kahvilan vessaan siistiytymään ja siitä kotiin. [---] Ymmärrän pilkahduksena, että oudon suuri palkkiolupaus oli ansa. Ansa! En minä olisi pienemmällä rahalla suostunutkaan enää tähän homeisen kellarin salatapaamiseen. [---] se painaa minut nyt lattiaan. Työläästi saan hillittyä käsieni tärinän ja laskeuduttua mahalleni melkein inhimillisesti itseäni satuttamatta. / - Mä teen mitä tahansa, jos päästät mut menemään, saan syljettyä suus-tani. / Mies töytäisee leukaani kohti lattiaa. / Niin teetkin. Mitä tahansa. Se ei sano mitään, mutta sen käsi pitelee veistä rystyset keltaisina. (I, 209–210.)

Teoksessa ei kerrota yksityiskohtaisesti, mitä Sanjalle kellarissa tapahtuu, mutta hän on kateissa useita päiviä. Katoamisen jälkeen kaikki paljastuu Sanjan tyttöystävälle Johannalle, joka katselee avuttomana tarvitsevän ja säpsähtelevän Sanjan verestäviä silmiä, mustelmaisia polvia ja hiertyneitä ranteita ja puhdistaa ”pieniä haavaumia hänen häpynsä alta ja reisien sametiselta iholta” (I, 218). Tällöin kaikki avautuu ja näyttäytyy Johannalle uusin silmin:

[Y]htäkkiä silmiini nousee spermatahroja lakanoilla, hänen reisiensä valkoisella lihalla, mustelmia, särkevää ja kutisevaa ihoa, kasvoille ailahtava tukan aalto ja ennen kaikkea nuo uhmakkaasti katsovat silmät. / Hetkessä koko menneisyyteni valottuu kuin filmi, joka otetaan pimiöstä liian aikaisin. Kaikki käpristyy puhkaisevassa valossa ja katoaa. / Se kaikki aiheutuu vain niinkin epätarkasta paljastuksesta kuin *mä en halua enää myydä itseäni*. Kuinka kauan, kuinka paljon, mistä lähtien, miten kuka mitä missä miksi helvetissä? (I, 216.)

Toisin kuin *Ilmestyksessä*, *Baby Janen* päähenkilö ei joudu pahoinpidellyksi kuin korkeintaan viitteellisesti: hän saa pakaroihinsa mustelmia päädyttyään Pikin kanssa käydyn riidan jälkeen harrastamaan heteroseksia ensimmäisen tarjolla olevan miehen kanssa. Varsinainen väkivallanteko seuraa vasta, kun Piki havaitsee kertojan pettäneen häntä miehen kanssa.

Piki huomasi mustelmat takapuolessani. / Mustelmat muodostivat sormenjäljet. / Kummassakin pakarassa. / En ollut itse huomannut niitä. En ollut tajunnut, että käsittely oli ollut sen verran kovaotteista, että siitä jäisi mustelmia. - - Pikin tuttu ritisevä ääni. / - Oliko ihanaa? Nylkyttikö hyvin? (B, 151–152.)

Kertojaminän seksi miehen kanssa johtaa raakaan väkivallan tekoon, kun hän puukottaa heteroseksistä tauotta ilkkuvaa Pikiä. Piki sättii kertojaa toistuvasti ja julkisesti luopioksi, heteroksi ja ”hetskuksi” ja tivaa tältä alati, oliko heteroseksiksi hyvää. Yhtenä tällaisena hetkenä kertojan päässä pimenee ja hän puukottaa Pikiä vaarallisesti tämän kotona. Tapahtumahetkellä vahvassa humalatilassa oleva kertoja pakenee puukotuksen jälkeen Pikin asunnon taloyhtiön parvekkeelle. Paikalle sattumalta osunut Pikin entinen tyttöystävä, Bossa, soittaa ambulanssin. Minäkertoja viettää koko yön sekavassa tilassa ulkona parvekkeella. Illan veriset tapahtumat jäävät hänelle epäselviksi, ja hän saa kuulla niistä myöhemmin muiden kertomana.

VERTA OLI KAIKKIALLA. Ja kissantassujen verisiä jälkiä. Ne olivat tassutelleet ympäri asuntoa ja vaikka olivat välillä pesseet itseään, niihin tarttui verta uudelleen jostain muualta. / Niin minulle kerrottiin. En nähnyt sitä itse, sillä olin parvekkeella, kun ambulanssi tuli. (B, 136.)

Kertoja ja Piki eroavat puukotuksen jälkeen. He jatkavat silti vielä jonkun aikaa yhteistä seksiliiketoimintaansa. Teoksen lopussa he ystäväystyvät uudelleen, mutta silloinkin suhteellisen traagisin seurauksin. Piki on kyllästynyt psyykkisen sairauden rajoittamaan elämäänsä, jota hän elää vankina omassa kodissaan, ja päättää tehdä siitä lopun. Omien sanojensa mukaan kertoja auttaa sairaudessaan epätoivoista Pikiä tekemään itsemurhan. Näin tapahtuu Pikin pyynnöstä. Teoksen lopussa kuitenkin selviää, ettei Piki olekaan kuollut yhteisymmärryksessä suunnitellulla tavalla: sen sijaan, että Piki olisi kuollut lääkkeiden yliannostukseen, joku onkin lyönyt häntä päähän, ja hän on kuollut lyönnistä saamiinsa vammoihin. Väkivallanteon tekijä jää teoksessa selvittämättä. Kertojan epäilykset kohdistuvat Bossaan, mutta Pikiä jo kertaalleen puukottaneena hän joutuu itse vankilaan. Näin alkaakin näyttää siltä, että ilmeisen kevyenä esitetty siirtyminen seksiteollisuuteen ei lopulta ole ollut *Baby Janessakaan* niin kevyttä kuin on annettu ymmärtää, puhumattakaan, että sen voisi sanoa tapahtuneen vapaasta tahdosta. Taloudellisen ahdingon lisäksi psyykkinen pakko – paniikkihäiriö, joka on estänyt Pikiä poistumasta kotoaan yli kymmeneen vuoteen muuten kuin yöllä tai humalassa – on ajanut ainakin häntä seksibisnekseen.

Rinnasteista *Baby Janessa* ja *Ilmestyksessä* esiintyvistä väkivallasta tekee se, että väkivalta on molemmissa seurausta heteroseksuaalisuudesta – tai pikemminkin heteroseksistä. Näin heteroseksuaalisuus esitetään niissä radikaalifeministiseen tapaan sekä suoraan että välillisesti väkivallan syyksi (Hennessy 2000, 178; Rubin 1993). Tällainen rinnastus asettaa heteroseksuaalisuuden teosten kontekstissa perin kyseenalaiseen

valoon: liittäessään heteroseksuaalisuuden väkivaltaan *Baby Jane* ja *Ilmestys* ehdottavat, että heteroseksuaalisuudesta sinänsä seuraa jo väkivaltaa – tai ainakin sen uhka.⁴ Tällainen ehdotus tuo mieleen 1980-luvun seksisodat ja feministisen antipornoliikkeen, jonka mukaisesti porno toimii raiskauksen teoreettisena esityksenä ja julkisena esillepanona (ks. esim. Kontula 2008, 19–21).

Toisaalta voitaisiin sanoa, että *Baby Jane* ja *Ilmestys* queerittavat tai pervouttavat heteroseksuaalisuutta liittämällä sen näkyvästi väkivaltaiseen toimintaan, jota pidetään tavallisesti lähinnä merkinä rikollisuudesta tai patologisuudesta. Yleensä vastaavallaisia patologia- ja rikollisuusrinnastuksia kohdistetaan kulttuuristen normien vastaisiin seksuaalisuuksiin (Rubin 1993). Tällainen prosessi mahdollistaa seksuaalisuuteen liittyvien valta-asetelmien kriittisen erittelyn, joka paitsi tekee näkyväksi yhteiskunnan heteronormatiivisuuden myös kyseenalaistaa sitä (Kekki 2003, 61–69). Heteroseksuaalisuus ei näyttäydy enää luonnollisena, seksuaalisuutta yleisesti määrittävänä normina. Eikä heteroseksuaalisuuden ja -normatiivisuuden asettaminen kritiikin kohteeksi jää teoksissa pelkän väkivaltaan liittämisen varaan: heteroseksuaalisuus rinnastetaan niissä poikkeuksetta prostituutioon, ja sitä tarkastellaan yhtenä kaupallisen seksin ilmentymänä, ei yhteiskunnan seksuaalinormina.

”[N]yt huorasin toden teolla.” Heteroseksuaalisuus kaupallisen seksin jatkeena

Kaupallisen seksin ja itsensä myymisen esitykset saavat *Baby Janessa* myös toisenlaisia muotoja, kun sen kertoja aloittaa hänen ja Pikin eron jälkeen vastentahtoisesti heteroseksuaalisen suhteen. Päättyessään heterosuhteeseen kertoja sanoo päätyvänsä ”huoraamaan” – tosin siis hieman eri tavalla kuin sananmukaiset ”huorat”, prostitoidut, kuten esimerkiksi *Ilmestyksen* Sanja. Konkreettisen huoraamisen sijaan *Baby Janen* minäkertoja tyytyy elämään pari- ja seksisuhteessa miehen kanssa. Näin hän saavuttaa taloudellisen toimeentulon ja mahdollisuuden olla tekemättä mitään.

Joonatanin kanssa pystyin makaamaan vain liukasteiden avulla. Yritin hoitaa asian huomaamattomasti niin, että Joonatan kuvitteli minun olevan liukas ihan hänen vuokseen, vaikka enhän minä koskaan ollut. [---] Piki ei olisi pitänyt minusta sellaisena. / Piki sanoisi, että nyt huorasin toden teolla. / Ja niin minä huorasinkin. / Minä huorasin, jotta voisin kylpeä rauhassa, koska se oli ainoa asia, mitä halusin tehdä, jos tupakoimista ei lasketa mukaan. / Minä huorasin, jotta minun ei tarvitsisi päättää mitään - - ei tarvitsisi täyttää yhtään Kelan paperia, tavata yhtään sosiaalitoimiston henkilökuntaan kuuluvaa - - . (B, 184–185.)

Kertoja elää uuden miesystävänsä kanssa kulissimaista, sananmukaisesti performatiivisesti esitettyä (Butler 1990, 33, 140) parisuhdetheateria, jossa intiimi läheisyys ja seksi ovat kertojalle pelkkää performanssia, jossa hänen ei tarvitse ”kuin ottaa suihin tar-

peeksi usein” ja jossa häneltä ei odoteta ”mitään oma-aloitteisuutta” (B, 185). Suhteen keinotekoisuutta alleviivaa myös se, ettei kertoja osaa ”tottua Joonatanin ruumiin muotoon” (B, 60).

Kertojan ja Joonatanin suhde asettaa kulissimaisessa keinotekoisuudessaan kulttuurin heteronormatiivisuuden ja koko heteroseksuaalisen parinmuodostusjärjestelmän kriittiseen valoon. Heteroseksuaaliset parisuhteet, joissa vallitsee taloudellinen epä-tasapaino, näyttävät *Baby Janen* kertojaminän ja Joonatanin parisuhteen kautta markkinataloudellisena kauppasuhteena tai -sopimuksena, jossa nainen saavuttaa ruumiinsa välineellistämällä ja sitä myymällä taloudellista vakautta: ”Että voi mennä kauppaan ja ostaa sitä juustoa, jota haluaa, ei sitä halvinta, ja voi ostaa vähärasvaista jauhelihaa, koska haluaa vähärasvaista jauhelihaa, eikä sitä rasvaisempaa, koska se on halvempaa” (B, 64). Suhteesta tulee teoksessa taloudellinen vaihtokauppa, jossa ihmisyyttä määrätty rahan ja varallisuuden sekä ostamisen ja myymisen kautta ja ihmiset ovat joko kuluttajia tai kulutettavia esineitä (vrt. Alanen 2008, 332).

Baby Jane siis esittää seksuaalisuuden fyysisesti vieraana ja esineellisenä paitsi kaupallisessa seksissä ja seksibisneksessä, myös heteroseksuaalisessa parisuhteessa. Näin heteroseksuaalisesta suhteesta muodostuu teoksessa kaupallisen seksin yhteiskuntajärjestelmällinen jatke. Seksuaalisuuden esineellisyyttä korostetaan rinnastamalla nainen ostettaviin brändeihin – Alessiin, Artekiin, Blascoon, Burberryyin, Chaneliin, Wolfordiin – joiden tuotearvoa voidaan tarvittaessa kasvattaa. Aivan kuten nainen voi parantaa asemiaan heteroseksuaalisilla markkinoilla tekeytymällä erilaisten kulutus-tuotteiden, kuten vaikkapa kalliiden meikkien ja merkki-ihonhoitotuotteiden, avulla miesten silmissä täydellisemmäksi ja haluttavammaksi (vrt. Steinby 2008, 51; ks. myös Klein 2003, 32–36, 179). Nämä kulutushyödykkeet, naiset ja muut tuotteet, tuovat niistä maksavien miesten elämään mukavuutta. Siinä missä niiden arvoa voidaan tarvittaessa kasvattaa, ne voidaan yhtä lailla tarvittaessa heittää pois, ja niiden tilalle voidaan aina ostaa uusia:

Palasin makuuhuoneeseen avaamaan sukkahousupaketin ja venyttelin uusia sukkahousuja ja istuin sohvalle alkaakseni rullata niitä varpaista ylöspäin. [---]
Jos silmäpako yllättäisi päivän mittaan, voisin heittää vanhan sukkahousut roskiin ja kääriä paketista esille uudet Wolfordit. (B, 53–54.)

Hanna Meretoja (2008) on analysoinut ranskalaisen Michel Houellebecqin provokaatiivista, paljon huomiota herättänyttä *Oikeus nautintoon* -romaanin (*Plateforme*, 2001), jonka päähenkilö pakenee intohimotonta elämäänsä seksuaalisiin seikkailuihin ja seksiturismiin. Meretoja kuvaa artikkelissaan sitä, miten talouden logiikka on alkanut hallita myöhäiskapitalistisessa yhteiskunnassa teoksen ihmissuhteita. Ihmissuhteet alkavat näyttää romaanissa kulutussuhteilta, ja inhimillisen alue esineellistyy. Houellebecqin teos osoittaa, miten globaali markkinoiden vapautuminen

myöhäiskapitalismissa ei olekaan johtanut vapauden leviämiseen, vaan kulutussuhteiden kehittymiseen riistosuhteiksi ja näiden riistosuhteiden leviämiseen maailmanlaajuisiksi. Meretoja esittelee yhden kaupallisen seksin muodoista, seksiturismin, näiden globaalien riistosuhteiden metaforaksi. (Meretoja 2008, 356, 359–360, 364, 369; vrt. Hennessy 2000, 97.)

Myös *Ilmestyksessä* ja *Baby Janessa* ihmisten väliset suhteet muodostuvat kulutus- ja riistosuhteiksi. *Ilmestyksen* ja *Baby Janen* suhteet muuttaa kulutettaviksi ja riistettäväksi kuitenkin vasta heteroseksuaalisuus – teosten lesbosuhteissa vastaavaa rahalla mitattavissa olevaa merkitystä ei ole löydettävissä. Heteroseksuaaliset ihmissuhteet ovat niissä kuin kulutussuhteita markkinoilla myytäviin tavaroihin, ja heteroseksuaalisuuden kaikki ilmiöt peilautuvat vaihtoarvon kautta. Seksuaalisuuden vaihtoarvo näyttäytyy sukupuolituneena: naiset eivät toimi suhteissa subjekteina vaan ovat keskenään vaihdettavia kulutushyödykkeitä tai objekteja, joille voidaan laskea rahallinen arvo. Esimerkiksi *Baby Janen* kertojan subjektiuden ja toimijuuden puute heterosuhteessa näkyy hänen toistuvassa toiveessaan olla tekemättä mitään (esim. B, 184, 185). Teosten miehet puolestaan rakentuvat sukupuolina pelkän seksuaalisuuden kuluttamisen ja kuluttajuuden kautta. Näin seksuaalisuus, tarkennettuna heteroseksuaalisuus, yhdistyy teoksissa sukupuolitettuun ja sukupuolistuneeseen markkinatalouteen, jossa sitä arvioidaan pelkästään seksibisneksen ja pornoteollisuuden standardeilla, olipa kyseessä varsinainen seksityö tai siihen rinnastuva heteroseksuaalinen parisuhde (vrt. Meretoja 2008, 361–362). Teosten kuvaaman maailman heteroseksuaalisessa kehityksessä naisesta tulee hankittavissa oleva tavara, joka fetisoituu ja muuttuu subjektista objektiksi. Kuvaavasti *Ilmestyksen* Sanja saakin ensimmäisen kerran kosketuspintaa kaupalliseen heteroseksiiin Stockmannin tavaratalossa, länsimaisen kulutusparatiisin suomalaistuneessa mekassa (Kortelainen 2005, 33; ks. myös 48–69): ”Ensimmäinen puhelu yllättää minut Stockmannilla. - - Tarjous potkaisee minut näihin portaisiin yllättäen.” (I, 108–109.) Seksiä ostavan miesasiakkaan esittämä tarjous Sanjan ruumiista tekee siitä esineen, jota voitaisiin yhtä hyvin myydä tavaratalon hyllyillä.

Lopuksi: *Baby Jane* ja *Ilmestys* osana kotimaisen sukupuoli- ja seksuaalikiittisen kirjallisuuden jatkumoa

Ilmestys ja *Baby Jane* heittävät kriittisen varjon heteroseksuaalisuuteen, sen kulttuuriseen normatiivisuuteen ja asemaan ”ainoana” ja ”luonnollisena” seksuaalisuuden muotona myös muun muassa ironian ja parodian avulla. Heteroseksiiä tarkastellaan *Ilmestyksessä* ironisesti seksiä aiemmin vain naisen kanssa harrastaneen naisen näkökulmasta, kun penetraatiota verrataan nenän kaivamiseen (I, 127). *Baby Janen* kertoja ja Piki puolestaan matkivat seksiakteihin liittyviä ääniä ja parodioivat näin seksipalveluista maksaville heteroseksuaalisille miehille suunnattujen seksuaalikäyttämysten ja -toimintojen

konventioita: ”[J]os asiakas haluaa, että leikitään dildolla, pistetään sähköhammasharja päälle, ja jos asiakas haluaa kuulla pillun litinää, työnnetään sormi suuhun ja hinkataan ikeniä - - ” (B, 39).

Heteroseksiksi saa teoksissa osakseen myös vähemmän humoristisia, korkeintaan tragikoomisia piirteitä. *Baby Janen* Pikin kysyessä kertojaminältä heteroseksistä, ”nylkyttikö hyvin?”, kertoja kertoo aktia sarkastisesti ja katkerana mielessään:

Ei nylkyttänyt hyvin, ei itse asiassa edes tullut, vaan nylkytti niin pitkään että ehdin kyllästyä. Siitin oli tipahdellut jatkuvasti ulos ja sen omistaja oli hokenut, että minun pitäisi katsoa, miten hän nai minua, eikö näytä hyvältä, kato kato kato. / Miten sen säälittävän pikku nakin työntyminen sisälleni olisi näyttänyt hyvältä, miksi se olisi näyttänyt, kuinka se olisi voinut edes näyttää? [---] Jyystäminen jatkui niin kauan, että ehdin kuivua ja jyystäjä käytti sylkeä apunaan saadakseen jyystämisen jatkumaan. - - [S]e oli taatusti viimeinen kerta, kun joku sylkee sisääni. (B, 151–153.)

Ilmestyksen Johanna, Sanjan tyttöystävä, päätyy Sanjan katoamisen jälkeen ikävässään naapurin nuoren miehen, niin ikään Sanjaa ikävöivän Pietarin, luo. Yllättäen, joskin ilmeisen haluttomasti mutta silti loppuun asti jatkaen he ryhtyvät yhteiseen seksiaktiin. Johanna vertaa äkillistä, päällisin puolin heteroseksiiä muistuttavaa seksuaalista toimintaa kehnoon ja keinotekoiseen pornovideoon:

Se on huono pornovideo, hämähä ja epäuskottava. Miksi he näyttävät olevan niin peloissaan? Miksi heidän kätensä ovat tarpeettoman kovakouraiset? Epävarmuutta ja epärointiä peittäääkseen he kaapivat toisiaan kuin taikinakulhoa. Kulli sykkii jo kädessä, kun katsoja vasta näkee T-paidan alta pilkottavaa selkälihaa. / Se lihapötkö on minun kädessäni niin harhassa, sykkii eloa, jota en halua, ja silti sormeni kiertyvät sen ympärille, ottavat sen omakseen ja hiebrovat siihen jäykkyyttä. Filmi ei siitä parane, mies oihkaisee, nainen on juuri niin tympääntyneen keskittyneen näköinen kuin vain voi palkkalainen olla. (I, 213–214.)

Myös Johanna liittää, kuten *Baby Janen* kertojaminä, heteroseksuaaliset suhteet mak-sulliseen, ”palkkalaisen” seksiin – *Baby Janen* kertojan sanoin huoraamiseen. Samoin Johannan rakentama heteroseksin yhteys pornovideoon on paljonpuhuva. Yhteyden myötä *Ilmestyksessä* korostetaan yhtäältä heteroseksuaalisuuden ja heteroseksuaalisten suhteiden keinotekoisuutta ja toisaalta niiden sidosta ostamiseen, kuluttamiseen ja markkinatalouteen. Näin molemmat teokset, *Baby Jane* ja *Ilmestys*, tuottavat sukupuoli- ja seksuaalikriittistä kuvaa ja analyysia nykykulttuurista, jossa suhteet näyttäytyvät naiset fetisoivina, keinotekoisina kulutus- ja kauppasuhteina. Tällä tavoin ne pait-si haastavat ajatuksen heteroseksuaalisuuden luonnollisuudesta ja normatiivisuudesta myös jatkavat jo edellisen vuosisadan vaihteen suomalaisten naiskirjailijoiden, kuten muun muassa alussa mainitun Maria Jotunin, aloittamaa sukupuoli-, seksuaali- ja yhteiskuntakriittisen kirjallisuuden linjaa.

Baby Janen ja *Ilmestyksen* tuottama kuva heteroseksuaalisuudesta nykyisessä (media)kulttuurissa on provokatiivinen, jopa hyökkäävä, mutta samalla ajatuksia herättävä. Se aktivoi pohtimaan laajemmin miesten ja naisten välisten suhteiden valta-asetelmia kulttuurissa sekä sitä, miten paljon heteronormatiivinen yhteiskuntajärjestys edelleen, sata vuotta Jotunin teosten julkaisemisen jälkeen, tukee näiden suhteiden välistä hierarkisointia ja sitä myötä vallan epätasaista jakautumista sekä sukupuolista epätasa-arvoa. Vaikka *Ilmestyksen* ja *Baby Janen* naisten välisten lesbosuhteidenkaan ei voi sanoa näyttäytyvän minään sappisina onneloina, niitä eivät kuitenkaan varjosta jo parodisiksi muodostuneet heteroseksuaalisten suhteiden normatiiviset konventiot eivätkä rahan ja markkinatalouden tuottamat, sukupuolitetut ja sukupuolistuneet valta-asetelmat, jotka johtavat pahimmillaan väkivaltaan.⁵

Viitteet

¹ Heteronormatiivisuudessa on kysymys heteroseksuaalisuuden luonnollisuutta, normaaliutta ja etuoikeutettua normiasemaa ylläpitävästä sekä uusintavasta sosiaalisesta järjestyksestä ja pakottavasta vallasta (Rossi 2003, 120).

² Mike Featherstone liittää teoksessaan *Consumer Culture & Postmodernism* kulutuskulttuuriin kapitalistisen tuote- ja hyödyketuotannon lisäksi itse kuluttamisen emotionaaliset nautinnot, unelmat ja halut. Hän on kiinnostunut kulutuskulttuurin sijaan *kuluttamisen* kulttuurista, mikä johtaa pohtimaan kulttuurin, talouden ja yhteiskunnan välisen suhteen käsitteellistämistä. (Featherstone 1991, 13.) Pysin osaltani pohtimaan näiden alueiden välisen suhteen käsitteellistämisen tasoja osana sitä kuluttamisen kehitystä nykykulttuurissa, jossa ihmiset ja ihmissuhteet muuttuvat kulutettaviksi ja hyväksikäytettäviksi hyödykkeiksi tai tavaroiksi – tuotteiksi, joista haluttu nautinto on saavutettavissa rahalla.

³ Pelon maantieteestä on kirjoittanut mm. Hille Koskela (1999).

⁴ Tosin *Baby Janessa* väkivalta on läsnä jo sen intertekstuaalisessa nimessä, joka viittaa Robert Aldrichin ohjamaan (teoksessa katsottuunkin) psykologiseen trilleriin *What Ever Happened To Baby Jane* (1962), joka kertoo entisten, jo ikääntyneiden ja erakoituneiden elokuvatähtisarusten kateuden, katkeruuden ja keskinäisen väkivallan värittämästä elämästä. Elokuvaa pidetään nykyisin camp-klassikkona.

⁵ Jussi Ojajärvelle kiitos artikkelikäsitelmän kirjoituksen kommentoinnista.

Lähteet

I = HENRIKSSON, ESSI 2007: *Ilmestys*. Helsinki: Gummerus.

B = OKSANEN, SOFI 2005: *Baby Jane*. Helsinki: WSOY.

ALANEN, VIRPI 2008: ”Vapautuminen” kaupallisessa maailmassa. Max Ravenhillin näytelmä *Some Explicit Polaroids*. Teoksessa Jussi Ojajärvi & Liisa Steinby (toim.): *Minä ja markkinavoimat. Yksilö, kulttuuri ja yhteiskunta uusliberalismin valtakaudella*. Helsinki: Avain, 324–355.

BRISTOW, JOSEPH 1997: *Sexuality*. New York: Routledge.

BUTLER, JUDITH 1990: *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.

BUTLER, JUDITH 1995: Melancholy Gender/Refused Identification. Teoksessa Maurice Berger, Brian Wallis & Simon Watson (toim.): *Constructing Masculinity*. New York: Routledge, 21–36.

FEATHERSTONE, MIKE 1991: *Consumer Culture & Postmodernism*. London: Sage.

FOUCAULT, MICHEL 1998: *Seksuaalisuuden historia*, osat I, II, III: *Tiedontahto, Nautintojen käyttö, Huoli itsestä (Histoire de la Sexualité I, II, III, 1976, 1984, 1984)*. Suom. Kaisa Sivenius. Helsinki: Gaudeamus.

HENNESSY, ROSEMARY 2000: *Profit and Pleasure. Sexual Identities in Late Capitalism*. New York: Routledge.

JOTUNI, MARIA 1974: *Novelleja*. Valikoima teoksista *Suhteita, Rakkautta, Kun on tunteet ja Tyttö ruusutarhassa*. Helsinki: Otava.

KEKKI, LASSE 2003: *From Gay to Queer. Gay Male Identity in Selected Fiction by David Leavitt and in Tony Kushner’s Play Angels in America I–II*. Bern: Peter Lang.

KLEIN, NAOMI 2003: *No logo. Tähtäimessä brändivaltiaat (No Logo – Taking Aim at the Brand Bullies 2000)*. Suom. Liisa Laaksonen & Maarit Tillman. Helsinki: WSOY.

KONTULA, ANNA 2008: *Punainen eksodus. Tutkimus seksityöstä Suomessa*. Helsinki: Like.

KORTELAINEN, ANNA 2005: *Päivä naisten paratiisissa*. Helsinki: WSOY.

KOSKELA, HILLE 1999: *Fear, control and space: geographies of gender, fear of violence, and video surveillance*. Maantieteen laitoksen julkaisuja A 137. Helsingin yliopisto.

LAITINEN, MERJA 2004: *Häväistyt ruumiit, rikotut mielet. Tutkimus lapsina läheissuhteissa seksuaalisesti hyväksikäytettyjen naisten ja miesten elämästä*. Tampere: Vastapaino.

MERETOJA, HANNA 2008: Ihmissuhteet kulutussuhteina Michel Houellebecqin romaanissa *Oikeus nautintoon*. Teoksessa Jussi Ojajärvi & Liisa Steinby, Liisa: *Minä ja markkinavoimat. Yksilö, kulttuuri ja yhteiskunta uusliberalismin valtakaudella*. Helsinki: Avain, 356–386.

OKSALA, JOHANNA 1997: Foucault ja feminismi. Teoksessa Sara Heinämaa, Martina Reuter & Kirsi Saarikangas (toim.): *Ruumiin kuvia. Subjektin ja sukupuolen muunnelmia*. Helsinki: Gaudeamus, 168–192.

ROJOLA, LEA 1999: Modernia minuutta rakentamassa. Teoksessa Lea Rojola (toim.): *Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkiuskosta vaistojen kapinaan*. Helsinki: SKS, 155–277.

ROSSI, LEENA-MAIJA 2003: *Heterotehdas. Televisiomainonta sukupuolituotantona*. Helsinki: Gaudeamus.

RUBIN, GAYLE S. 1993/1984: Thinking Sex: Notes for a Radical Theory of the Politics of Sexuality. Teoksessa Henry Abelow, Michéle Aina Barale & David M. Halperin (toim.): *The Lesbian and Gay Studies Reader*. New York & London: Routledge, 3–44.

STEINBY, LIISA 2008: Ryöstelijät ammutaan: moderni minä ja mitä sille sitten tapahtui. Teoksessa Jussi Ojajarvi & Liisa Steinby: *Minä ja markkinavoimat. Yksilö, kulttuuri ja yhteiskunta uusliberalismin valtakaudella*. Helsinki: Avain, 25–66.